Інформація за іншими предметними напрямами досліджень за спеціалізаціями в галузі знань 08 – "Право"

УДК 343.3/.7

КАРПЕНКО М.І., *доктор юридичних наук, доцент,* провідний науковий співробітник ДНУ ІІБП НАПрН України.
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9088-0416.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ: ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ВИРІШЕННЯ

DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.1(52).324726

Анотація. *У статті аналізуються окремі положення законодавства України про кримінальну відповідальність за злочини проти миру, безпеки людства, проти людяності та міжнародного правопорядку. Акцентується увага на певних невідповідностях змісту зазначених кримінальних правопорушень назві розділу XX Особливої частини Кримінального кодексу України. Звертається увага на небезпечність вказаних злочинів для існування людства на планеті Земля, на їх посягання на права, свободи, честь, гідність, життя, здоров'я невизначеної кількості людей, а тому пропонується внести зміни до назви розділу XX Особливої частини та розмістити їх (правові норми про кримінальну відповідальність за вчинення міжнародних злочинів) на початку Особливої частини проекту Кримінального кодексу України.*

Ключові слова: *міжнародне кримінальне право, кримінальний кодекс; кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства, проти людяності, міжнародного правопорядку; міжнародні злочини.*

Summary. *The article analyzes particular provisions of Ukrainian legislation on criminal liability for crimes against peace, human security, humanity, and the international legal order. Attention is focused on certain inconsistencies in the content of the specified criminal offenses with the title of Chapter XX of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. Attention is drawn to the danger of the specified crimes for the existence of humanity on planet Earth, to their encroachment on the rights, freedoms, honor, dignity, life, health of an unspecified number of people, and therefore it is proposed to amend the title of Chapter XX of the Special Part and place them (legal norms on criminal responsibility for committing international crimes) at the beginning of the Special part of the draft Criminal Code of Ukraine.*

Keywords: *international criminal law, criminal code; criminal offenses against peace, security of mankind, against humanity, international legal order; international crimes.*

Постановка проблеми. Реалії сьогодення свідчать про необхідність зміцнення світового правопорядку як основи існування людей на планеті Земля. Сподівання міжнародної спільноти на подальший мирний розвиток людства в XXI столітті поки що не виправдовуються. І тому є нагальна потреба продовжувати зміцнювати міжнародний правопорядок всіма доступними методами і способами, передбаченими міжнародним правом. Одним із таких можливих і дієвих способів залишається відповідальність суб'єктів міжнародного права, яка містить правові норми кримінальної відповідальності фізичних осіб і міжнародно-правової відповідальності держав за міжнародні правопорушення.

© Карпенко М.І., 2025

Результати аналізу наукових публікацій свідчать про жваву дискусію серед фахівців щодо кримінальної відповідальності за злочини проти миру, безпеки людства, проти людяності та міжнародного правопорядку з початком агресії російської федерації проти України. В цьому питанні заслуговують на увагу роботи здійснені такими науковцями як: В.В. Арешонков, В.М. Атаманчук, А.А. Вознюк, І.В. Жук, І.Г. Малиш, Р.В. Осуховський, О.В. Таран, С.С. Чернявський [1, с. 1-320], О.О. Книженко [2, с. 230-232] та ін. Зважаючи на комплексний характер проблематики міжнародних злочинів, досить багато питань ще не отримали належного врегулювання, тому потребують подальшого дослідження, в тому числі і внесення певних змін на законодавчому рівні.

Метою статті є розкриття змісту та аналіз розділу XX Особливої частини Кримінального кодексу України, його співвідношення із поняттям міжнародного правопорядку, розгляд ряду аспектів, що притаманні міжнародним правопорушенням.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства, проти людяності та міжнародного правопорядку, що містяться в розділі XX Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України), це група надзвичайно небезпечних для усього людства кримінальних правопорушень, про що свідчать і події російсько-української війни 2014 – 2025 рр., передбачених в джерелах міжнародного кримінального права і ст. 436-447 КК України, спрямованих проти миру, людяності, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Як зазначає Т.Л. Сироїд, джерела міжнародного кримінального права – це форми, у яких знайшли своє закріплення його норми, серед яких є: "міжнародні договори, загальні принципи міжнародного права, галузеві принципи міжнародного кримінального права, міжнародні звичаї, рішення міжнародних організацій (включаючи прецеденти міжнародних судів і трибуналів)" [3, с. 19].

В окремих випадках джерелами розуміння змісту родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених розділом XX Особливої частини КК України, є відповідні положення Конституції України (ст. 18), законів України "Про оборону України" (ст. 1, 3-12, 21, 24), "Про правонаступництво України" (ст. 6, 7), "Про міжнародні договори України", "Про охорону атмосферного повітря" (ст. 1), "Про рослинний світ" (ст. 1), "Про тваринний світ" (ст. 1), "Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні" та ін., Водний кодекс України (ст. 1), Статут внутрішньої служби Збройних Сил України (ст. 15); окремі положення Уряду України – Постанова Кабінету Міністрів України "Про заходи по забезпеченню безпеки мореплавства" від 16.05.92 р. № 250, наказ Міністерства оборони України "Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України" від 23.03.17 р. № 164 та ін.

Нинішній родовий об'єкт розглядуваних кримінальних правопорушень складається із трьох видових об'єктів, якими є: 1) мир, 2) безпека людства 3) міжнародний правопорядок.

Разом з тим, розглядаючи зміст родового об'єкта розділу XX Особливої частини КК України, С.М. Мохончук зазначає, що "міжнародний правопорядок не може розглядатися як визначальний родовий об'єкт, оскільки він є змістовно ширшим, ніж поняття "мир та безпека людства" та співвідноситься з ними як ціле і частина" [4, с. 26].

Одночасно він зазначає, що, на його переконання, "родовим об'єктом злочинів проти миру та безпеки людства є суспільні відносини, що складаються в результаті недотримання норм міжнародного права, які визначають базові засади існування держав і народів, а також основні принципи забезпечення міжнародного миру та безпеки (мирне вирішення спорів, незастосування сили, недоторканності кордонів, територіальна

цілісність, самовизначення народів і невтручання у внутрішні справи держав, повага прав людини і виконання міжнародних зобов'язань), що загалом охороняють умови існування людства" [4, с. 25-26].

Підтримуючи позицію С.М. Мохончука, варто звернути увагу на думку В.І. Євінтова, який зазначає, що міжнародний правопорядок як сукупність відносин існує у сучасному співтоваристві держав, інструментом якого є міжнародне право, яке опосередковує порядок відносин, що розвивається (політичний, економічний, соціальний тощо) у середині співтовариства, перетворюючи його на правопорядок [5, с. 687].

К.Б. Попович розглядає міжнародний правопорядок як "стан або результат впорядкованості відносин, що виникають, існують, змінюються чи розвиваються при співробітництві учасників міжнародного права, які повинні в умовах законності дотримуватися міжнародно-правових приписів, що формуються для врегулювання відносин між даними суб'єктами та досягнення цілей, що в них закладаються" [6, с. 20]. Тому міжнародний правопорядок як позитивне явище в житті світового співтовариства потребує постійної підтримки та захисту.

О.В. Кривов'яз сприймає поняття і зміст міжнародного правопорядку "як частину універсального правопорядку, що включає всі національні правопорядки. Формування та існування міжнародного правопорядку мотивовано взаємозалежністю держав і необхідністю співвіднесення їх міжнародних інтересів" [7, с. 199].

Нині співвіднесення інтересів держав на світовій арені виразно відображається на тлі російсько-української війни, події якої засвідчують про ігнорування російською федерацією стабільного міжнародного правопорядку як основи мирного співіснування держав з різним суспільно-політичним устроєм.

Таким чином, "міжнародний правопорядок – це такий, що втілює інтереси міжнародного співтовариства, порядок міжнародних відносин, що встановлений і реалізується на основі принципів і норм чинного міжнародного права та спрямований на забезпечення нормальних, миролюбних відносин і співробітництва між усіма державами, незалежно від їх політичних, економічних, соціальних систем та від рівня їх розвитку" [8, с. 742].

О. Березніков розглядає родовий об'єкт кримінальних правопорушень, передбачених у розділі XX Особливої частини КК України, як "суспільні міжнародно-правові відносини, що забезпечують мирне співіснування держав, дотримання правил міжнародного правопорядку як у мирний, так і військовий час, а також міжнародні гарантії безпеки як окремим державам, і людству в цілому" [9, с. 158].

Підтримуючи позицію О. Березнікова щодо запропонованого ним змісту родового об'єкта зазначених кримінальних правопорушень, разом з тим маємо зауваження з приводу використаного ним терміну "військовий" час.

Згідно ст. 1 Закону України "Про оборону України" особливий період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [10].

При цьому В.З. Олійник стверджує, що в українській мові термін "військовий" означає все, що стосується армії, "воєнний" – відноситься до всього, що походить від слова "війна" [11, с. 5].

Ряд науковців незалежної України, ведучи мову про кримінальні правопорушення розділу XX Особливої частини КК України, використовують термін "міжнародні

злочини". Зокрема, С.С. Яценко зазначає, що "це суспільно небезпечні умисні посягання на життєве важливі інтереси міжнародного співтовариства, основи існування держав і народів – мир і безпеку людства. Такі посягання є порушенням державних міжнародно-правових норм, що мають основоположне значення для забезпечення міжнародного миру і безпеки, захисту людської гідності чи навколишнього природного середовища" [12, с. 900-901].

При цьому С.С. Яценко, якого підтримує В.О. Навроцький, підкреслюючи необхідність відрізняти міжнародні злочини від злочинів міжнародного характеру, слушно зазначає, що "злочини міжнародного характеру за характером та (або) ступенем суспільної небезпеки є менш небезпечними діями, що за своєю природою вони є загальнокримінальними злочинами з іноземним елементом" [13, с. 45].

Щодо відмінностей між вказаними злочинами В.П. Базов доповнює, що "ознаками, які розмежовують міжнародні злочини від злочинів міжнародного характеру є, перш за все, об'єкти посягання. Крім цього, на відміну від злочинів міжнародного характеру, за вчинення міжнародних злочинів кримінальна відповідальність фізичних осіб пов'язана зі злочинною діяльністю держави, яка є суб'єктом міжнародно-правової відповідальності" [13, с. 46-47].

Прикладом зазначеного є події російсько-української війни 2014 – 2025 рр. Так, станом на 17 січня поточного року, Офісом Генерального прокурора обліковано 153031 злочинів за ознаками діянь, передбачених статтями 438 ("Воєнні злочини"), 437 ("Планування, підготовка або розв'язання та ведення агресивної війни"), 436 ("Пропаганда війни"), інших міжнародних злочинів [14]. Одночасно з притягненням до кримінальної відповідальності за їх вчинення військовослужбовців держави-агресора, порушена магістральна справа щодо агресії рф, в межах якої правоохоронними органами України оголошено про підозру 733 особам із числа представників військово-політичного керівництва рф, серед яких "міністри, депутати, військове командування, посадовці, керівники правоохоронних відомств, розпалювачі війни та пропагандисти кремля" [14]. А росія як держава-агресор має понести міжнародно-правову відповідальність, під якою "в широкому плані слід розуміти негативні юридичні наслідки, що настають для суб'єкта міжнародного права внаслідок порушення ним міжнародного правопорядку як цілісної системи правових відносин" [15, с. 279]. Підставою для кваліфікації злочинної поведінки держави-агресора є міжнародно-правові акти, положення яких були порушені рф. Одночасно підставою для такої відповідальності рф є вчинення протиправних дій або бездіяльність її органів і посадових осіб, які мають статус органу держави або її посадової особи.

Розкриваючи проблеми відповідності міжнародному праву положень розділу XX Особливої частини КК України, К.П. Задоя звертає увагу на три принципові позиції: "*перша*, проблемність назви розділу XX Особливої частини КК України; *друга*, проблема однорідності (гомогенності) положень розділу XX Особливої частини КК України; *третя*, проблеми змісту окремих положень розділу XX Особливої частини КК України" [16, с. 224-226].

На невідповідність назви вказаного розділу Особливої частини КК України його змісту звертає увагу і О.Ю. Кеєр, який зазначає, що "міжнародний правопорядок у його міжнародно-правовому розумінні та міжнародний правопорядок як об'єкт кримінально-правової охорони не є тотожними через те, що в розділі XX КК України фактично закріплені декілька об'єктів кримінально-правової охорони, які охоплені міжнародним правопорядком – миром і безпекою людства" [17, с. 132]. Тому О.Ю. Кеєр, як і деякі інші науковці пропонують змінити назву зазначеного розділу КК України. На його

думку, назва вказаного розділу "Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства *та інші злочини* проти міжнародного правопорядку" видається більш правильною (кур. – *Авт.*). Вважаємо, підтримуючи наукову позицію В.О. Навроцького, С.С. Яценка та інших, що більш вдалим і таким, що відповідає змісту міжнародних договорів, які є частиною національного законодавства України, є позиція законодавців, зазначена у проекті Закону України "Про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини" від 02.09.24 р. № 11538, який 5 грудня 2024 року прийнятий за основу [18].

У проекті нового КК України, розробленого на підставі Указу Президента України "Питання Комісії з питань правової реформи" від 07.08.19 р. № 584/2019, члени Робочої групи з питань розвитку кримінального права використали термін "міжнародний правопорядок", запропонувавши назву книги одинадцятої "Злочини проти міжнародного правопорядку" Особливої частини, змістом якої передбачається кримінальна відповідальність за "злочин геноциду", "злочини проти людяності", "злочин агресії", "воєнні злочини", "злочини проти міжнародної безпеки" [19].

Зокрема, розкриваючи зміст книги одинадцятої "злочини проти міжнародного правопорядку", М.І. Хавронюк запропонував термін "тяжкі міжнародні злочини" [20, с. 376-394].

Аналізуючи кримінально-правову характеристику міжнародних злочинів проти міжнародного правопорядку, необхідно звернути увагу ще й на ті обставини, що вони (міжнародні злочини) спрямовані проти великої кількості людей, системно порушуючи їх права і свободи, честь і гідність особи, спричиняють велику шкоду власності, людству в цілому і взагалі його існуванню. І тому виглядає дещо незрозумілою позиція авторів проекту КК України по розміщенню книги одинадцятої "Кримінальні правопорушення проти міжнародного правопорядку" в кінці Особливої частини.

На наше переконання, враховуючи підвищену суспільну небезпеку злочинів, передбачених міжнародним кримінальним правом, проти миру, безпеки людства, проти людяності (міжнародного правопорядку в цілому) для населення як України, так і інших держав, вважаємо, що категорія кримінальних правопорушень за об'єктом посягання має бути розміщена на початку Особливої частини проекту Кримінального кодексу України.

Висновки.

На основі проведеного аналізу приходимо до висновку щодо необхідності внести зміни в назву розділу XX Особливої частини КК України на "Кримінальні правопорушення проти міжнародного правопорядку", що буде більш повно розкривати зміст родового об'єкта всіх злочинів, які в ньому розміщені, і їх спрямованість на порушення суспільних відносин, на яких ґрунтується міжнародний правопорядок.

Одночасно вважаємо, що в подальшому Особлива частина нового Кримінального кодексу України повинна розпочинатися з книги, яка буде містити правові норми, що передбачатимуть кримінальну відповідальність за міжнародні злочини.

Використана література

1. Кваліфікація та розслідування порушення законів і звичаїв війни: наук.-практ. посіб. / А.А. Вознюк, І.В. Жук, О.В. Таран, С.С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. М.С. Цуцкірідзе, В.В. Чернєя, А.А. Вознюка. Київ: Норма права, 2023. 320 с.

2. Книженко О.О. До питання вдосконалення кримінально-правових санкцій за кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку: матеріали міжнар. наук. конф. *Особлива частина Кримінального кодексу України: система та зміст*, м. Харків, 20-23 жовт. 2021 р. / редкол.: Ю.В. Баулін, Ю.А. Пономаренко, І.А. Вишневська. Харків: Право, 2022. 234 с.

3. Сироїд Т.Л. Міжнародне кримінальне право : підручник. – (Нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна). Харків: Право, 2023. 512 с.

4. Мохончук С.М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства: автореф. дис. …докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2014. 39 с.

5. Юридична енциклопедія. В 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: "Укр. енцикл.", 2001. Т. 3. 792 с.

6. Попович К.Б. Щодо поняття "міжнародний правопорядок". *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2011. Вип. 17. С. 17-20.

7. Кривов'яз О.В. Національний правопорядок України та міжнародний правопорядок: аспекти співвідношення та взаємодії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції *Україна в системі сучасного міжнародного правопорядку та Європейської інтеграції: загальнотеоретичні та прикладні проблеми*, м. Київ, 18 груд. 2018 р. Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2018. 204 с.

8. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. 2-ге вид.. Київ: ВД "Дакор", 2013. 786 с.

9. Березніков О. Родовий об'єкт злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. *Юридичний вісник*. 2019. № 3. С. 155-160.

10. Про оборону України: Закон України від 06.12.91 р. № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.

11. Олійник В.З. Російсько-український словник оперативно-розшукової та супутньої лексики. – (Понад 6000 слів та висловів). Київ: Фірма "Довіра", 1994. 159 с.

12. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Київ, 2002. С. 900-901.

13. Базов В.П. Воєнні злочини: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 336 с.

14. Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення рф. URL: https://www.gp.gov.ua/storage/uploads/fc5020fc-7a0a-41d3-b0b3-dcdd040a328d/warcrime-17012025ua.jpg (дата звернення: 17.01.2025).

15. Дмитрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право: навч. посібник / відп. редактори Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губерський. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 640 с.

16. Задоя К.П. Проблеми відповідності міжнародному праву положень розділу XX Особливої частини КК України "Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку": матеріали міжнар. наук. конф. *Особлива частина Кримінального кодексу України: система та зміст*, м. Харків, 20-23 жовт. 2021 р. / редкол.: Ю.В. Баулін, Ю.А. Пономаренко, І.А. Вишневська. Харків: Право, 2022. 234 с.

17. Кеєр О.Ю. Міжнародний правопорядок як об'єкт кримінально-правової охорони. *Часопис Київського університету права*. 2024. № 2. С. 131-133.

18. Про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини: проект закону України від 02.09.24 р. № 11538. URL: https://itd.rada.gov.ua/3f7afbd7-3247-4eb3-ac17-8a843f4870ce (дата звернення: 13.01.2025).

19. Кримінальний кодекс України: контрольний текст проекту (станом на 01.08.24 р.). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf (дата звернення: 14.01.2025).

20. Розділ 11. Злочини проти міжнародного правопорядку. Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія / авт. кол.: Андрушко П.П., Бакумов О.С., Баулін Ю.В., Бурдін В.М., Вишневська І.А., Горох О.П., Гуторова Н.О., Марчук Н.О., Навроцький В.О., Пономаренко Ю.А., Стрельцов Є.Л., Хавронюк М.І. ; за заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. Київ: Компанія ВАІТЕ. 2024.494 с.

~~~~~~~~~~~~~ * * * ~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~